

Müller Rolf

Ellopott és száműzött pillanatok

A politikai rendőrség vidéképei

A helyekhez, a mindennapi élethez kötődő vizuális emlékműanyag sajátos csoportját képezi a kommunista/szocialista diktatúra politikai rendőrsége által „termelt” fényképdokumentáció.¹ A keletkezési szituáció és az évtizedes elzártság okán igen sajátos gyűjteményről beszélhetünk, amelynek egyes darabjai a mai képolvasó előtt az egykori életterek ismeretlen valóságait eleveníthetik meg. 2008-ban a cseh Totalitárius Rendszereket Kutató Intézet albumot adott ki prágai városképekkel. A kiadvány különlegessége, hogy a fényképek a volt titkosrendőrség iratait őrző levéltárból származnak. Az egykori személykövetések képdokumentumai, a kötet egyik bevezető tanulmányának szerzője, Jan H. Vitvar szerint alighanem a leghűségesebb portrék a városi élet valóságáról a hetvenes-nyolcvanas évek Csehszlovákiájában. A titkos fényképezésnek ugyanis sokszor fogalmuk sem volt arról, hogy mi került bele az exponálás pillanatában az objektív látóterébe, mivel kabátjukba, bőröndbe vagy kezításkába rejtett kamerákkal dolgoztak. Éppen ezért nem szándékoltan olyan részleteit is megőrizték az 1968 utáni hétköznapiaknak, amelyeket a „normális” képkészítési módszer figyelmen kívül hagyott volna. A Husák-féle „knédli-szocializmus” televíziós műsorokban és popdalokban idealizált világával szemben Milan Kundera, vagy éppen a filozófus Zdeněk Neubauer követésének képkockáin a pangás kétségbeesett állapota rögzült: a város beállványozott házakkal, kétütemű gépkocsikkal, turisták, standok, kerthelyiségek, reklámhirdetések nélkül. A mai szemmel érthetetlen fotótermelés értékét ez a hétköznapiaság jelenti, amellyel ugyan nem haladják meg a cseh dokumentarista fényképezészet eredményeit, de mindenképpen értékes adalékokkal gazdagítják azt – állapítja meg Vitvar.²

Hasonló céllal látott neki az NDK Állambiztonsági Minisztérium fotóhagyatékának tanulmányozásához Simon Menner, Berlinben élő fényképész. Kérdésfelvetése: „Mit is látott a Nagy Testvér?”, elsődlegesen a terror vizualitásának lehetőségére vonatkozik. Így válnak nála az álruhában, elmaszkírozva, önvédelmi harc vagy követés közben fotózott Stasi-tisztek általában a hidegháborús titkosszolgálatok működésének ismertetőjegyeivé, ugyanakkor egy házkutatáskor rögzített nyugatnémet kávéfőző is tág teret nyújthat az értelmezésnek, jele lehet az idegen ügynökkel való kapcsolattartásnak, vagy

1 Előadásként elhangzott Egerben 2014. augusztus 29-én a Hajnal István Kör *A vidéki élet és a vidéki társadalom Magyarországon* című konferenciáján. Az előadás és a tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 Jan H. Vitvar: *Aparát v rukou nemocného aparátu/A Camera in the Hands of a Sick State*. In *Praha objektivem tajně policie/Prague through the Lens of the Secret Police*. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 2008: 6–12.

egyszerűen egy nyugati rokon ajándékozási aktusának. A különbség „csupán” a következményekben van: tíz év börtön, vagy sem – véli Menner. Az általa közzétett korabeli szobabelsők a falakra ragasztott posztterekkel, a szekrényekben sorakozó játékokkal, ruhákkal, a konyhafelszerelések és az élelmiszerek, csakúgy, mint a külső figyelések során fotózott utcarészletek a keletnémet társadalom mentalitástörténeti lenyomataiként vizsgálhatók.³

A titkos szervezet látványos hagyatéka

A rövid külföldi kitekintés után kínálkozik a kérdés: milyen ismereteket szerezhetünk mi, magyarok a hazai államvédelem/állambiztonság vizuális hagyatékából a diktatúra mindennapjaira vonatkozóan? Szűkítve a spektrumot, most arra keresem a választ, hogy milyen képet kaphatunk ezekből – a „Nagy-Budapest” árnyékában létező – magyar vidékről? Mielőtt azonban több lépcsőben elvezetem az olvasót egyfajta konklúzióig, fontos megjegyezmem: függetlenül attól, hogy jómagam kaposvári gyökerekkel rendelkező „fővárosiként” a „vidéknek” „nem város”, vagy legalábbis „nem megyeszékhely” tartalmat tulajdonítok, a fogalom alatt jelen írásban a „nem Budapest” értelemben használom. Teszem ezt azért, mert így volt ezzel maga a politikai rendőrség is. Másrészt nem haszontalan egy rövid állambiztonsági fényképleltár⁴, vagyis annak számbavétele, hogy a titkos szervezet az 1945 és 1990 közötti években milyen típusú fotográfiákat halmozott fel.

1. A személynyilvántartással kapcsolatos fényképfelvételek körébe tartoztak egyrészt a rabosítási fotóként ismert kétoldali felvételek. A második világháború alatt és előtt már rutinszerű, az őrizetbe vett gyanúsítottakat megőrkítő fotózás gyakorlatát 1945 decemberétől a budapesti Politikai Bűnügyi Nyilvántartó Iroda fényképészei folytathatták tovább.⁵ Később az Államvédelmi Osztály fényképészmestereire várt az „őrzők”, az apparátus arcképes igazolványképeinek elkészítése, a fényképes okmányokat ugyanis 1947 augusztusától hordták maguknál a szervezet tagjai⁶, és portréikat a hivatali előmenetelt és mindennemű ahhoz kapcsolódó iratot tartalmazó személyi aktáikba is elhelyezték. 1989 után e két vizuális forráscsoport „társadalmi hasznosulása” a leginkább tetten érhető. Kiállítások, dokumentumfilmek, publikációk sora fordul hozzájuk illusztrációs igényeinek kielégítése okán, s eközben az eredeti célokkal szöges ellentétben a rendszer „ellenségeinek” meggyötört arclenyomatai az Áldozatok, míg a velük szemben valaha

3 Simon Menner: *Images from the secret STASI archives or: what does the Big Brother see, while he is watching you?* <http://simonmenner.com/pages/Stasi-Index.htm> (Utolsó letöltés: 2014. szeptember 10.)

4 Az első ilyen Sümegi György készítette: *Fotók a Történelmi Levéltárban*. In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve, 2003*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltár, 2004. 309–328.

5 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 1.1. 56/1945. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának körözlvénye, 1945. december 18. A rabosító fotókkal kapcsolatban lásd Bogdán Melinda: *A rabosító fénykép. A rendőrségi fényképezés kialakulása. Budapesti Negyed*, 2005/47–48. sz. 143–165.; Urbán Tamás: *A személyazonosításhoz használt első „rabosító képek”. Fotóművészet*, 2013/3. sz. 77–79.

6 ÁBTL 1.2. 178/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének 178. sz. napiparancsa, 1947. augusztus 11.; ÁBTL 1.2. 180/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének 180. sz. napiparancsa, 1947. augusztus 13.

„áldozatos munkát” vállaló államvédelmi beosztottak igazolványfotói a Tettesek valós vagy képzeletbeli falára kerülnek fel.

2. A nyomozati eljárás képi dokumentációjának jelentős részét teszik ki a helyszíni felvételek, amelyek készítésének gyakorlata, hasonlóan az előbbiekhöz, a politikai rendőrség igen korai időszakából eredeztethető. A szervezet első helyszínelő részlegeit 1947-ben hozták létre a tárgyi bizonyítékok rögzítésére a csupán vallomásokra épített nyomozások kudarcai miatt.⁷ Az „ellenséges” tevékenység látható nyomainak rögzítésén túl a helyekhez kötődő fotográfiákat gyarapítják az inkriminált cselekedeteket (falfirkálást, röplapozást, fegyverrejtegetést, gyilkosságot stb.) utólagosan rekonstruáló felvételek, valamint a már valóban titkosrendőrségi felségterület, az operatív fényképezés termékei. Az kérdéses, hogy a speciális szaktudást, fotó- és követéstechnikai ismereteket igénylő tevékenységet egészen pontosan mikortól volt képes alkalmazni a hazai politikai rendőrség, azonban a dossziékban fellelhető személykövetések, megfigyelések vizuális dokumentációjából megállapítható, hogy ha előbb nem is, de 1950-től a Belügyminisztériumtól függetlenül működő Államvédelmi Hatóságon már bizonyosan képesek voltak e rejtett tevékenység ellátására. A fényképezéstechnika fejlődésével és annak „államvédelmi” fejlesztésével később már a zárt tereken sem okozott gondot a kávéházi beszélgetések, vagy akár a légyottok legintimebb pillanatainak lencsevégre kapása. A hetvenes évektől a 3/r rendszabályként aposztrofált módszer kiegészült a 3/f-fel, azaz a titkos házkutatások alkalmával folytatott dokumentáló fényképezéssel⁸, sőt idővel a szervezet célkeresztjébe került személy követésének mozgóképes rögzítése is egyre rutinszerűbbé vált (sajnálatos, hogy ezek a filmfelvételek nem kerültek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának őrzésébe). Hazánkban a megfigyelési felvételek legnagyobb számban egy időben, egy helyen a bevezető sorokban említett prágai intézmény gyűjteményének vándorkiállításán voltak láthatók, amikor is az egykor volt csehszlovákiai titkosrendőrség képeit az Történeti Levéltárból származó követési fotókkal kiegészítve mutatták be a Centrális Galériában.⁹

3. Végül említenünk kell a politikai rendőrség által lefoglalt felvételeket. Ez esetben egy tematikailag igen sokrétű csoportról van szó, hiszen ide sorolhatók a családi, privát fotók, a különböző társadalmi eseményeket rögzítő képek, azon belül is jelentős hányadot kitevő 1956-os fotódokumentáció.¹⁰ A forradalom és szabadságharc utáni megtorlás éveiben begyűjtött, külföldi újságokból reprodukált képanyag küldetése a keletkezési szándékokhoz képest jelentősen módosult. Az új ideológiai kontextusban

7 A helyszínelő részleg igénybevételeének első szabályozása: ÁBTL 1.2. 28/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály vezetőjének 28. sz. központi utasítása 1. pont, 1947. augusztus 2.

8 ÁBTL 4.2. 10-21/17/1971. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. sz. parancsa a titkos operatív rendszabályok alkalmazásáról, 1971. december 8.; Uo. 10-22/35/1982. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 35/1982. sz. parancsa az Operatív-Technikai Rendszabályok és Módszerek Alkalmazásának Szabályzata kiadásáról, 1982. december 23. A két szabályzatot ismerteti Bikki István: *A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között* (rövid áttekintés). *Betekintő*, 2010/1. sz. http://www.betekinto.hu/2010_1_bikki (Utolsó letöltés: 2014. szeptember 24.) A követések, „lefigyelések” szervezeti és módszertani kérdéseiről lásd Müller Rolf: *Az ellenőrzött tér – titkos figyelések a politikai rendőrségen*. Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2014: 3–14.

9 A kiállítás a Nyílt Társadalom Archívum (OSA Archívum) szervezésében *Operatív fotó – Budapest és Prága az állambiztonság szemével*/Surveillance Photo – Budapest and Prague through the Eyes of the State Security Services címmel 2011. szeptember 20. és október 30. között volt látogatható.

10 A Történeti Levéltár 1956-os fotóiból válogató kötet: *Fényképek 1956*. Szerkesztette: Müller Rolf – Sümei György, Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006.

az „ellenforradalom” látható bizonyítékává avanszált, és csak a diktatúra bukásával kaphatta vissza eredeti forradalmi funkcióját. A kollektív emlékezetben betöltött szerepek ugyanakkor nem csak a politikai tengely mentén elemezhetők. '56 fizikailag szétdarabolt imaginárius albuma, amelyben az egykori elnyomó apparátus keze nyomát viselő levéltári gyűjtemény nem kevés oldalt tesz ki, alkalmas alapanyaga lehet a főváros-vidék központú kutatásoknak, főleg a budapesti események vizuális túltreprezentáltsága miatt.

De akár mennyire csábító lenne elidőznünk a forradalom ritkaságszámba menő vidéki képkockáinál, most a fentebbi szerteágazó, eredetében igencsak különböző állambiztonsági dokumentumanyagból két még inkább ismeretlenségbe burkolódzó fotócsoporttal, s egyben két külön „műfajjal” foglalkozunk. Az egyik a földrajzi értelemben vett helyekhez (térhez) szorosan kötődő helyszíni felvételek, valamint a (láthatatlan) rejtett erőszak kútfőit gyarapító: a felügyelet fogalomkörébe tartozó megfigyelés szülte, így elsődlegesen az ellenőrzött személyhez (személyekhez) és csak másodlagosan annak környezetéhez kapcsolódó fényképek. A forráscsoportok értelmezési lehetőségeit tekintve azonban közös pont, hogy azok nemcsak a felügyeletük tárgyairól hordoznak információt, hanem vallanak a titkos technika alkalmazójáról, annak lehetőségeiről, érdekeiről is.

A politikai rendőrség vidéki szemei

A magyar államigazgatási hagyományokból eredően nem meglepő, ám témánk szempontjából mégsem elhanyagolandó tény, hogy a magyar titkosrendőrség központja Budapesten volt. Az államvédelmi munka „szálai” tehát mindvégig az országos „vízfajban” futottak össze, és ez igaz volt az 1945–1946-os időszakra is, amikor egy ideig (még) a vidéki rendőrségi ügyeket külön főkapitányságról irányították. Így Péter Gábor budapesti politikai rendészeti osztálya mellett Tömpe András vezetésével működött a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya – Budapesten! Alapesetben (nem országos horderejű ügyekben) a fővároson kívüli nyomozásokat a központból felügyelve a politikai rendőrség helyi szervei látták el. A helyszínelést és a figyelést – mint már jeleztem – hamar megkezdték, sőt a módszertani oktatásra is voltak kísérletek (szóban, majd írásban)¹¹, de hiába álltak munkába és hiába fogadták meg a tanácsokat az államvédelmi beosztottak, ha a szükséges személyi feltételek és eszközrendszer minimuma sem állt rendelkezésre, és vidéken ráadásul mindez hatványozottan jelentkezett. A helyzetet jól illusztrálják a területi kirendeltségek operatív vezetőinek panaszos beszámolói 1947-ből, amelyekben a titkos munkához nélkülözhetetlen kellékek: hivatali telefon, gépkocsi, fényképezőgép hiányával szembesítették az államvédelem vezérkarát. Példának okáért így indokolták az eszközbeszerzések szükségességét Szegedről: *„Ha lenne egy városi készülékünk, akkor a b-ember, ha valami igen fontos és sürgős információt szerzett, akkor bemegy a postára, ott kéri az 568-as számot, már nem annyira feltűnő, mintha azt mondja, hogy kérem az Államvédelmi Osztályt kapcsolni. [...] Sok esetben egyes személyek megfigyelése igen fontos. Ha mindig ugyanaz a nyomozó figyel, az igen feltűnő. Azonban, ha fénykép áll rendelkezésünkre, akkor*

¹¹ Müller: *Az ellenőrzött tér*. I. m. 7–8.

sokkal könnyebb a helyzet, mert több nyomozó figyelheti a személyt.”¹² Ezt tetézte még a konspiratív munka kisebb mezővárosokban, falvakban, tanyavilágban folytatott alapproblémája, az, hogy a kis közösségek mikrovilágában igen nehezen mozgathattak fedésben helyi államvédelmi beosztottak. „Sajnos vidéken az a helyzet, hogy egyik ember a másikat jól ismeri, és ha mi, nyomozók vagy rendőrök bemegyünk valamelyik faluba, akkor a falu másik végében már a kutya ugatja, hogy mi megjelentünk” – fogalmazta meg gondjait a veszprémi referáló.¹³

A jelentési rendszernek és a technikai hiányosságoknak köszönhetően a második világháború után még legalább egy évtizedig a politikai rendőrség igen „homályos” képet kapott (átvitt értelemben és ténylegesen is) a magyar vidékről. Ezt érzékeltetik egy „demokratikus államrend elleni szervezkedés” ügyében folytatott nyomozás során a devecseri járásban (feltételezhetően Somlóvásárhelyen) elkapott „gyanús” pillanatok 1955-ből (lásd a 102–103. oldalon).¹⁴

Amíg a fővárosban már 1951-ben képesek voltak jó közeli felvételt készíteni álcázott fotóaparáttal¹⁵, addig – az eddig fellelt képdokumentumok alapján elmondható, hogy – vidéken még az évtized közepén is az itt bemutatott Veszprém megyeihez nagyon hasonló minőségű követési fotók születtek. Pedig 1956 elejére már valamelyest tisztulni kellett volna a képek. Legalábbis az államvédelem érintett műszaki részlege ekkorra a rejtett fotóakciók terén 1954-hez képest mutatkozó fejlődésről számolt be az elkészített eszközök mennyiségében és kvalitásában egyaránt. A külső lefigyelés munkájához a korábbinál üzembiztosabb, jobban álcázott gépezeteket tudtak biztosítani. Az eredmények azonban még mindig nem felelték a komoly fejlesztési hiányosságokat. Az átalakított, kereskedelmi forgalomban kapható fotóberendezések zajosak és nagyméretűek voltak, és hiába álltak rendelkezésre külföldről beszerzett jó minőségű filmfelvevők és objektívek, ha azok biztonságos rejtése (tárgyakba építése) és üzemeltetése nem találkozott a „megrendelői” igényekkel.¹⁶

A forradalom napjaiban szétzilálódott államvédelem 1956 novembere után vidéken a titkos munkavégzés terén a fővárosinál jóval lassabban talált magára. Az állapotot jól érzékelteti, hogy míg Budapesten a figyelős objektumok októberi-novemberi lelepleződése ellenére hamar meg tudták kezdeni a nyugati követségek munkatársainak, hírszerző tisztjeinek szemmel tartását¹⁷, addig 1957-ben is csak Bács-Kiskun, Győr, Hajdú-Bihar

---

12 ÁBTL 2.1. XI/1. (1947. évi operatív csoportvezetői értekezletek anyagai). Jegyzőkönyv az operatív csoportvezetők értekezletéről, 1947. április 11–12. Lásd Bolgár György hozzászólását.

13 Uo. Jegyzőkönyv az operatív csoportvezetők értekezletéről, 1947. június 26. Lásd Gábor Sándor hozzászólását.

14 ÁBTL 3.1.9. V-139705. 76/a.

15 Lásd például az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségén dolgozó egyik tisztviselő figyelésének képdokumentumait. A fényképek 1951 nyarán jól felismerhetően örökítették meg a követett személyt és kapcsolatait különböző belvárosi helyszíneken (Petőfi Sándor utca – Apponyi utca sarka, Magyar utca, Szent István körút, Szabadság tér). ÁBTL 3.1.5. O-9658.

16 Jelentés az operatív eszközök felhasználásáról, fejlesztéséről az államvédelmi operatív munkában, 1956. január 31. Közli: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések.* Összeállította: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006: 195–202. Lásd még a BM Államvédelmi Kollégium 1953. február 2-i ülésén a jelentéssel kapcsolatos hozzászólásokat. Uo. 203–206.

17 ÁBTL 1.11.1. 115. d. (Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga.) Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17.

és Vas megyében voltak rendszeresítve figyelőtisztek, kapitányságonként két fő, vagyis összesen nyolcan.¹⁸ Ez az állapot az 1962-es átalakítás után változott meg. A szovjet minta alapján felállított csoportfőnökségi struktúrában egyre több megye foglalkoztatott külső figyelőket, számuk 1963-ra országosan 41 főre emelkedett¹⁹, igaz, a legtöbb esetben még mindig a központi osztály folytatta le a vidéki akciókat. A figyelők 1964 után Baranyában, Borsodban és Győr-Sopron megyében már alosztályi szinten képviseltették magukat²⁰, ám később az utóbbi kivételével ezeket megszüntették. A talpon maradt Győr-Sopron megyei alosztály azonban nemcsak saját területén, hanem más megyékben is végrehajtott megfigyeléseket az ottani főkapitányok és állambiztonsági helyettesek kérésére.²¹

Az esztétikum helyett praktikum

A technikai fejlesztéseknek és a szervezettségnek köszönhetően a hatvanas évektől nagyobb mennyiségben állnak rendelkezésünkre mind helyszíni, mind figyelési fotók, s ez igaz nemcsak fővárosi, de vidéki viszonylatban is. A képek látványvilágát és mondanivalóját minden születési pillanatban jelentősen befolyásolja a képalkotói motiváció. A „bűnesetek” utólagos dokumentálásakor a helyszínelő közeg sem szabadulhatott attól a bűnügyi tantételtől, hogy „a helyszín (vagy színhely) mindaz a hely, ahol egy nyomozási szempontból jelentőséggel bíró (releváns) cselekmény lejajlott”.²² Azaz a kamera objektívjába befogott, majd leexponált tér kriminalizálódott, elvárás volt vele szemben, hogy a nyomozás vagy a bírósági tárgyalás során tényleges bizonyító-vádló szerepre törjön.

Ez határozta meg a felvétellel szemben támasztott technikai követelményeket. Az első a témaábrázolásra vonatkozott, miszerint a „felvétel tárgyát a kellő terjedelemben, megfelelő távlattal, jellegzetes módon, kellő részletességgel ábrázolja”, a másik a minőségi elvárások teljesülése volt, ami alapján „a képnek helyesen megvilágítottnak, természetesen árnyaltnak és kifogástalanul élesnek kell lennie”. A tárgyról, nyomokról rendszerint több felvételt kellett készíteni, ennek megfelelően négy típust különböztettek meg. A „környezeti fénykép” a tágabb teret tükrözte, a helyszín fekvését, a szomszédos tereptárgyakhoz (ház, kerítés, út, gépek) való viszonyát, térbeli kapcsolatát mutatta be. A távolabbi perspektíva alkalmazása lehetőséget teremtett az elkövetők mozgásának, a tetthely megközelítésének, a menekülési útvonalaknak későbbi rekonstruk-

18 ÁBTL Dokumentum Gyűjtemény (D. Gy.) MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. 16-5/1965. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről, 1963. április 9., 3. sz. melléklete: Kimutatás a BM III. Főcsoportfőnökség megyei (budapesti) szerveinek vonalas létszámáról az 1957. évi helyzet szerint, 1963. március 27.

19 ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 1. cs. 16-5/1965. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről, 1963. április 9., 4. sz. melléklete: Kimutatás a BM III. Főcsoportfőnökség megyei (budapesti) szerveinek vonalas létszámáról az 1963. évi helyzet szerint, 1963. március 25.

20 ÁBTL D. Gy. MNL OL XIX-B-1-au 26. d. 2. cs. A BM Állambiztonsági Szakbizottság javaslata a megyei állambiztonsági szervek feladatai, működési rendje és struktúrájának kialakítására, 1971. február 11.

21 ÁBTL 4.2. 59-678/1972. A Belügyminisztérium III/2. Osztály ügyrendje, 1972. április 5. Uo. sz. n. A Belügyminisztérium III/2. Osztály ügyrendtervezete, 1985. június 19.

22 *Kriminalisztika. Általános rész.* Szerkesztette: Viski László és mások. Budapest, BM Tanulmányi Osztálya, 1961: 329.

álására. A konkrét helyszínt, esetenként a közvetlen környezetét foglalta magába az „áttekintő fénykép”. A cselekmény szűkebb területének rögzítése, az alak- és méretviszonyok érzékeltetése és ott talált tárgyak, bűnjelek, nyomok helyzetének dokumentálása a bűntett okozati összefüggéseihez, időbeli lefolyásához adhatott felvilágosítást. A lényegi momentum megörökítése a „középponti fényképre” várt. A megszokottól egyértelműen eltérő szituáció, a néző tekintetét önkéntelenül magával ragadó változás közeli lefotografálása a bűneset végrehajtásának megítélése szempontjából döntő jelentőséggel bírhatott. Végül valamennyi, a nyomozás és a bizonyítás szempontjából fontos mozzanatról „részletfényképek” készülhettek, amelyeken megfelelő méretarányban a legkisebb részeket is felismerhetően kellett rögzíteni. Ide tartoztak a különböző sérülésekről, bűnjelekről, nyomokról készült közeli felvételek.²³ A műfaji elvárást ekképp sűrítették egy mondatba a helyszínelőknek: „A tetszetős képszerkesztés szempontjait csak mellékesen és a fő cél elérését hátrányosan nem befolyásolható mértékben [volt] szabad figyelembe venni.”²⁴ De hasonló tartalmú instrukciót kaptak a megfigyelési fotók készítői is: „A választás [...] mindig a legelőnyösebb kompromisszum kereséséből áll, amely lehetővé teszi a felvétel operatív szempontból értékes információtartalmának maximális hasznosítását. Esztétikai és egyéb szempontok is erősen háttérbe szorulnak.”²⁵

Az élet rutinja és a felizgató akciók

A képalkotási regulák rövid áttekintése után a kérdés az, hogy vizsgálatunk tárgyai miként illeszkednek be a huszadik századi tér képtörténetébe?

A helyekhez kötődő tudatos emlékezetkonstrukciók mindenkor a készítőik szándékának megfelelően reprezentálják a fény és/vagy az árnyék világát. A második világháború előtti Budapest fényképlenyomataira tekintve, azok a századfordulón az akkori médiában, a képes újságokban sorban állva komponálták meg az elmúlt valóságot, így akár Klösz György máig népszerű fotográfiái a megörökített terek emlékkatalógusának, egy retorikai rend konstruált reprodukciójának tekinthetők.²⁶ A nyugodtság, méltóság-egyesség, racionalitás a húszas-harmincas-negyvenes években fokozatosan váltott át nyughatatlansággá, kiismerhetetlenséggé és irracionálissá, és teremtett újabb vizuális imázst.²⁷ De – közelítve témánk időköréhez – ne feledkezzünk meg a rendszerváltás előtti Budapest-fotóalbumokról sem, amelyek lapjaikon a letisztított, kimosdatott, áttekinthető város képét közvetítik. Ez persze majd minden reprezentatív kiadványra igaz lehet, de mégsem szabad abba a tévedésbe esnünk, hogy a hivatalos emlékezetkonstruk-

23 *Kriminálisztika*. I. m. 83–100. Lásd még ÁBTL 4.1. A-3795. Könczöl István: *Helyszíni szemle, nyomozási kísérlet, helyszínelés*. Budapest, BM Rendőrtiszt Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, 1963: 23–24.

24 *Kriminálisztika*. I. m. 84.

25 ÁBTL 4.1. A-3017/13. Balogh Árpád – Szacski János: *A konspiratív fényképezés* (Módszerek, eszközök és alkalmazási lehetőségek). [Budapest], BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1972, 14.

26 Kiss Noémi: *Fényképezés, szöveg, archiválás*. Klösz György fotográfiái. *Alföld*, 2004. 5. sz. 75–91.

27 Gyáni Gábor: *A reprezentatív város – a reprezentált város*. In: *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Szerkesztette: N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor. Budapest, Kijárat Kiadó, 2005: 229–237.

ciókon kívül nincs vagy nem volt a városnak másféle vizuális arculata.²⁸ Mint ahogy a magyar vidéknek is volt. Gondoljunk csak a második világháború előtti magyaros stílus, illetve a szociofotózás által megalkotott reprezentációk különbözőségére.

A két vizsgált állambiztonsági fényképeggyüttes egyrészt speciális keletkezési körülményeiből kifolyólag majd minden esetben más, (gyakran béka)perspektívából közvetíti a „látható valóságot”, mint a hivatalos vagy amatőr városképek, másrészt módszertani különbségeiből következik, hogy az 1989 előtti mindennapok két nagyon ellentétes oldalát jelenítik meg.

A megfigyelési fotók a hétköznapiak (nem beállított) spontaneitását, állandóságát mutatják, ilyen olvasatban pedig egyetérthetünk a bevezetőben megidézett szerzőkkel, hogy éppenséggel ezek a képek hűségesebb portrék lehetnek a mindennapi életről. Akár úgy, mint a Miroslav Tichý által ellopott pillanatok, amikor a lenge öltözetű hölgyek mit sem tudtak arról, hogy megörökítésre kerültek a rejtett kamerával dolgozó fényképész filmnegatívján.²⁹ A politikai rendőrség felvételeinek szereplői Tichý „áldozataihoz” hasonlóan napi megszokott rutinjukat végzik: munkába sietnek, az utcán járnak-kelnek, kávéházban, étteremben ülnek (néha megcsalják a házastársukat), vagy éppen nyaralnak. Ez utóbbi tevékenység az, ami a leggyakrabban a városon kívülre szólította az embereket, s így mozgásuk dokumentációja összességében a szabadidő eltöltésének a hazai szocializmusban lehetséges/megengedett/létező helyszínrajstromát hozta létre: kisvendéglővel, Balatonnal, erdei tisztással, szállodával, kisvárosi vasútállomással, falusi portával, poros utcával, vagy NDK Trabanttal és csehszlovák (?) sátorral³⁰ (lásd a 104. oldalon).

A rajtuk tükröződő hétköznapisággal szemben a helyszíni fotók a tudatosan, de csak rövid időre megváltoztatott környezetet reprezentálják. Magyarországon a kommunista hatalomátvételt követően a közterek nagy számban jelentkező funkcióváltására, amelyet a nem ellenőrzött tömeg megjelenése okozott, legelőször 1956-ban kerülhetett sor. A budapesti Sztálin-szobor elpusztítása a magyar forradalom leglátványosabb szimbolikus aktusa volt. Nem véletlen, hogy ma már szinte elképzelhetetlen olyan tévéműsor, mozifilm, album, amely az októberi-novemberi események vizuális megidézésekor ne használná a monumentum megsemmisülésének stációit (ledöntés a Sztálin téren, torzó a Blaha Lujza téren, darabolás az Akácfa utcában). Persze ezekben a napokban számos más politikai emlékművet is eltávolítottak, vagy csak „átalakítottak” (az esetek többségében a rajtuk ágaskodó ötágú csillag leverésével), nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is – többeket pont az ilyen cselekedeteikért ítélték aztán többéves börtönbüntetésre. Az akciók és azok megtorlása egyetlen közös okra vezethető vissza, arra, hogy az emlékművek mindig kötődtek az aktuális politikai hatalomhoz, annak legitimációs, propagandisztikus törekvéseihez. Az emlékezeti helyek megtámadása a demonstrált üzenet tagadását jelentette.

Az ilyen „emlékhelytelenítések” azonban a forradalmat megelőzően, sőt utána is történtek, és az ügyekben rendszerint eljáró politikai rendőrség iratai alapján mondhatjuk, hogy nem is ritkán. A cselekmények titokban, az éj leple alatt zajlottak, a hatalom

28 Somlyódy Nóra: *Eltérő térbeliségek*. Benkő Imre és Féner Tamás Budapest-albumai. In: *Terek és szövegek*. I. m. 239–262.

29 A cseh fotográfus 1960 és 1985 között több ezer titkos felvételt készített a saját maga eszkábálta fényképezőgéppel lakóhelyén, Kyjovban. A fotográfus munkásságát bemutató számtalan album közül: *Miroslav Tichý*. New York, International Center of Photography, 2010.

30 ÁBTL 3.1.5. O-18874 („Táborozók”).

pedig mindent megtett annak érdekében, hogy a nyomokat minél hamarabb eltüntesse, a hivatalos emlékezeten esett csorbát kiköszörölje. Az akkoriban a „közösség megsértésének” (ez általában szovjet hősi emlékművek, katonai sírok megrongálása esetén állt fenn) vagy „firkálás útján elkövetett izgatásnak” minősített események jó részét ma is az ismeretlenség övezi, és így – ellentétben az 1956-os felvételekkel – a diktatúra elleni tiltakozásokat archiváló helyszíni fotók sem váltak a korszakkal kapcsolatos vizuális emlékezetünk darabjaivá³¹, és fokozottan igaz ez a magyar vidékre, a „fővároson túli rendszerellenességre”.

A képek iránti éhségünk e téren csillapítható, akár az itt közölt felvétellel, amely egy, az 1956-os forradalmat éltető feliratot rögzített a kecskeméti piactéren valamikor a hatvanas évek elején³² (lásd a 105. oldalon). Ám minden ilyen alkalommal, miután azonosítottuk tárgyunkat, és nincs már bennünk kétség afelől (hiszünk benne), hogy ez az esemény egyszer pontosan úgy, ahogy látjuk, megtörtént³³, a reprezentáció, sőt a láthatatlan talán még inkább kényeszeríti kulturális képzeletünk munkáját³⁴ – ezzel veszi kezdetét a képek története, és formálódik újra és újra azok valósága.

---

31 A rendszerváltó évtized állambiztonsági képdokumentumairól bővebben Müller Rolf: *Titkok – képek – nyolcvanas évek/The Secret Pictures of the Eighties*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2011.

32 ÁBTL 3.1.5. O-12285 („Költők”). 76/33/1.

33 Ez minden fotó kódolatlan, denotált jelentése. Roland Barthes: *A kép retorikája*. In: *Vizuális kommunikáció. Szöveggyűjtemény*. Szerkesztette: Blaskó Ágnes – Margitházi Beja. Budapest, Typotex Kiadó, 2010. 118–119. Uő: *A történelem diskurzusa*. In: *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. Szerkesztette: Kisantal Tamás. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Atelier, 2003. 97.

34 A kép konnotált üzenetének tekinthető minden, általa életre hívott szubjektív olvasat: kulturális jelentések, mitológiák, ideológiák. Barthes: I. m. 2010. 119.

ÁBTL 3.1.9. V-139705

A devecseri járás egyik településén 1955-ben készített megfigyelési felvételek (ÁBTL 3.1.9. V-139705)

ÁBTL 3.1.9. V-139705

Megfigyelési fotó egy bizalmas nyomozás alatt tartott vallási közösség kempingezéséről. Készült Szajkon, 1983. augusztus 11–21. között (ÁBTL 3.1.5. O-18874)

Helyszíni felvétel a hatóanyag évekből a kecskeméti piactér feliratáról (ÁBTL 3.1.5. O-12285)